

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาก่อนหน้าเรื่อง บทบาทของเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางในการปกครอง
ประเทศสยามตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 -
2416 หรือ ค.ศ. 1782 - 1873) ของจะสรุปผลได้ดังนี้

การปกครองของประเทศสยาม

ในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีนั้น การปกครองเป็นแบบบิดาปกครองบุตร พระ-
มหากษัตริย์ทรงวางพระองค์เช่นบิดาของราษฎร ต่อมาเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีการ
ปกครองเปลี่ยนเป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสิทธิ์
ขาดในการปกครองประเทศ และในสมัยนี้เองมีการตั้งผู้รับใช้ครอบครัวในการบริหารประเทศ
รองลงมาจากพระเจ้าแผ่นดินเป็นเสนาบดีหกตำแหน่ง คือ สมุหนายก สมุหพระกลาโหม ซึ่ง
เป็นอัครมหาเสนาบดีและจตุสดมภ์โตยง เสนาบดีกรมเวียง เสนาบดีกรมวัง เสนาบดีกรม
พระคลัง และเสนาบดีกรมนา ในจำนวนนี้ สมุหนายก สมุหพระกลาโหม และเสนาบดีกรม
พระคลังนี้ว่าเป็นเสนาบดีผู้มีอำนาจหน้าที่มากเหมือนเสนาบดีอื่น ๆ สมุหนายกเป็นหัวหน้า
บังคับบัญชาราชการฝ่ายพลเรือนทั่วพระราชอาณาจักร มีเสนาบดีจตุสดมภ์รองลงมา นอก
จากนี้สมุหนายกยังปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือด้วย สมุหพระกลาโหมเป็นหัวหน้าบังคับบัญชา
ราชการฝ่ายทหารทั่วพระราชอาณาจักร และปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้อีกด้วย ส่วนเสนาบดีกรม
พระคลังแม้จะอยู่รองจากสมุหนายก แต่ก็มีอำนาจหน้าที่ละเอียดพิสดารมาก ทั้งนี้เพราะมีหน่วย
งานอยู่ในความรับผิดชอบมากมาย กล่าวคือ นอกจากมีหน้าที่รับจ่ายและเก็บรักษาพระราช
ทรัพย์ที่ได้มาจากรัฐสภาแล้ว ยังมีหน้าที่เกี่ยวกับการต่างประเทศโดยผ่านทางกรมท่า
ด้วย และยังปกครองหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออกอีกด้วย อย่างไรก็ตามตั้งแต่จะมีการ
แบ่งหน้าที่ราชการดังกล่าว แต่ในยามสงครามราชการทุกฝ่ายมีหน้าที่ต้องป้องกันประเทศ
เช่นเดียวกับฝ่ายทหาร ปรากฏว่าประเทศสยามในทางการปกครองแบบนี้เป็นหลักเรื่อยมาจนถึง
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงปฏิรูปการปกครอง
ครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2435 (ค.ศ. 1892)

ประวัติของตระกูลขุนนาค

ตระกูลขุนนาคเป็นตระกูลเก่าแก่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี
คนตระกูลนี้เป็นพ่อค้าชาวอาหรับ ชื่อเอกะหมัด เขามาในประเทศไทยเมื่อพุทธศักราชที่
22 (ต้นคริสต์ศักราชที่ 17) เอกะหมัดได้รับราชการในกรมพระคลังโดยปฏิบัติเกี่ยวกับ
งานของกรมท้าว ปรากฏว่าผู้สืบตระกูลของเอกะหมัดได้รับราชการในหน่วยงานดังกล่าว
สืบต่อกันเรื่อยมา นอกจากนี้วงศ์เอกะหมัดยังทำนโคเป็นถึงขุนนายก และในรัชกาล
พระเจ้าบรมโกศนั้นตระกูลขุนนาคเปลี่ยนจากการนับถือศาสนาอิสลามมาเป็นศาสนาพุทธ

วงศ์เอกะหมัดได้สืบตระกูลต่อกันเรื่อยมาเป็น 6 วัน จนกระทั่งกรุงศรีอยุธยา
เสียแก่พม่าใน พ.ศ. 2310 (ค.ศ. 1767) ในวงศ์เอกะหมัดชั้นที่ 6 นี้เอง มีบุคคล
สำคัญคือ นายขุนนาค ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดตระกูลขุนนาคในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ท่านโค
เป็นเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาที่ขุนพระคลังใหม่ในรัชกาลที่ ๑ บุกรทอง เจ้าพระยาอรรค
มหาเสนา (ขุนนาค) กับเจ้าคุณนวรภรรยาเอกของท่านคือ ผู้สืบตระกูลขุนนาคโดยตรง
คนสำคัญคือ นายค้ำ และนายต๊ต ขุนนาค ท่านทั้งสองรับราชการมาตั้งแต่แผ่นดินรัชกาลที่ 1
เป็นผู้ที่ช่วยพาหนในการปกครองประเทศไทยมา ในแผ่นดินรัชกาลที่ 4 ท่านทั้งสองได้รับพระ
ราชทานบรรดาศักดิ์สูงสุดเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ผู้สำเร็จราชการหัวพระ
ราชอาณาจักร และด้วยเหตุเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติผู้สำเร็จราชการพระนครตามลำดับ
ผู้สืบตระกูลโดยตรงทวงจากสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์คือ นายฉวง ขุนนาค ซึ่ง
รับราชการตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ใน พ.ศ. 2416 ท่านขุนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์
เป็นสมเด็จเจ้าพระยา ฯ

ปรากฏว่าตลอดระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. 2325 ถึง พ.ศ. 2416 (ค.ศ. 1782-
1873) นั้น เสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาคมีบทบาทในการปกครองประเทศไทยอย่างมากเหนือ
เสนาบดีแห่งตระกูลอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 รัชกาลที่ 4 และต้น
รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2367 - 2416) อำนาจและอิทธิพลของตระกูลขุนนาคมีอย่างมากมาย
และถึงขีดสูงสุดทวนศอกแผ่นดินรัชกาลที่ 5 เนื่องจากเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ขุนนาค)
เป็นต้นตระกูลของมหาเสนาบดีแห่งตระกูลนี้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ และเป็นผู้มีเกียรติ
ประวัติอันเลื่องลือมาทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศไทย และพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราช-

จักรีวงศ์ คั้งนั้น เมื่อมีพระราชบัญญัติการตั้งนามสกุลในสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ พระราชทานนามสกุลให้แก่บรรดาผู้สืบตระกูลลงมาจากเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุณนาค) กับเจ้าคุณนวลว่า "บุณนาค" ตามนามเดิมของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา คือ "บุณนาค"

ปัจจัยแห่งเสวยตำแหน่งพระอภัยมณีในรัชกาลที่ ๖ ในการปกครองประเทศสยามอาจสรุปโดยตามประการคือ

ประการที่หนึ่ง ความใกล้ชิดกับพระบรมราชวงศ์จักรี กล่าวคือ นายบุณนาคมีความใกล้ชิดสนิทสนมกับนายดวงมาคังคเภาววัยในตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้นถึงสมัยกรุงธนบุรี นายบุณนาคไม่ได้รับราชการ แต่ก็ได้รับใช้ใกล้ชิดพระเจ้าพระยาจักรี (ดวง) และท่านผู้พิงนากภรรยาของท่าน เมื่อสิ้นภรรยาของนายบุณนาคถึงแก่กรรม เจ้าพระยาจักรีและท่านผู้พิงนาคก็ได้จัดการให้นายบุณนาคสมรสกับนวลน้องสาวของท่านผู้พิงนาก เมื่อเจ้าพระยาจักรี (ดวง) ได้เป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรีและสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี นายบุณนาคก็เข้ารับราชการกับพระองค์และได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ มาก ในฐานะหลายประการคือ ในฐานะ "เพื่อนซึ่งมีมิตรภาพต่อกันเป็นเวลานาน" ในฐานะ "ผู้รับใช้ใกล้ชิดพระเจ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นเวลานานนับตั้งแต่ยังเป็นสามัญชน" ในฐานะ "ข้าราชการซึ่งมีความจงรักภักดีในแผ่นดินรัชกาลที่ ๑" ในฐานะ "น้องเขยโดยความสัมพันธ์กับเจ้าคุณนวล" และในฐานะ "ขอตา" ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ เพราะบิดาของท่านหลายคนได้ถวายตัวเป็นพระสนมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เว้น คานี่ ซึ่งเป็นเจ้าจอมนารคาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าจงกลนระดมหมื่นสุรินทรรักษ์ นอกจากนี้ก็มีเจ้าจอมขุนวิจิตร นก เป็นต้นด้วยปัจจัยดังกล่าว นายบุณนาคจึงได้รับการสนับสนุนมากในการรับราชการ ประกอบกับนายบุณนาคเป็นผู้มีฝีมือในการรบด้วย ในที่สุดท่านก็ได้เป็นสมุหพระกลาโหมคนที่สองรองสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ต่อมาในแผ่นดินรัชกาลที่ ๒ พระอภัยมณีก็ได้ชื่อว่าเป็นเจ้าอินทูล เพราะเจ้าคุณนวลภรรยาเอกของท่านเป็นพระสนมในสมเด็จพระบรมราชินีนาถองค์หนึ่ง เป็นพระราชมารดา

ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 จะนับ เสนาบดีตระกูลขุนนางในชั้นที่ 2 จึง
 เป็น "ญาติ" ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 ทั้งพระองค์ทรงยกย่องเจ้าคุณ
 นวคนาทือกับवालพระองคานาทังคั้งทรงพระเยาว์ คั้งนั้น วงศ์ขุนนางจึงได้รับความ "ว่าง
 พระราชหฤทัย" เป็นอย่างมากจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 ในฐานะ "ญาติที่
 สนิทเพียง" ของพระองค์ ขณะเดียวกันพวกขุนนางก็ไปศึกษากับลัทธิบางจำพวกซึ่ง เป็น
 ตระกูลเดิมของเจ้าคุณนวดด้วย คั้งนั้น จึงนับว่าเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ขุนนาง) กับ
 เจ้าคุณนวดเป็นคู่วางรากฐานความมั่นคงในฐานะทางการเมืองให้แก่ตระกูลขุนนาง

จะเห็นได้ว่าตระกูลขุนนางมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพระบรมราชวงศ์จักรีมาก
 มากเพียงใด นับว่าใกล้เคียงกว่าเสนาบดีตระกูลอื่น ๆ นอกจากนี้ตระกูลขุนนางยังมีประ-
 เสนอการนำกุลสตรีของตระกูลเสนาบดีมาถวายตัวรับราชการฝ่ายในในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ทุกรัชกาลนับตั้งแต่รัชกาลที่ 1 มาจนถึงรัชกาลที่ 5 ขณะเดียวกันกับที่บรรดากุลบุตรของ
 ตระกูลนี้เข้าถวายตัวรับราชการฝ่ายหน้า การที่มีความสัมพันธ์กันเช่นนี้ทำให้ในท้องถื่น
 ประมุขของชาติกับเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางต่างก็มาจากระทำการซึ่งจะเป็นผลกระทบ
 กระเพื่อมคลอภัยได้ นอกจากนี้กุลสตรีของตระกูลขุนนางหลายท่านยังได้เป็นพระชายาใน
 เจ้านายของพระบรมราชวงศ์จักรีด้วย ฉะนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างพระบรมราชวงศ์จักรี
 กับตระกูลขุนนางจึงแน่นแฟ้นและลึกซึ้งมาก

ประการที่สอง การสมรสสมรสกันของตระกูลขุนนางทั้งหญิงและชายได้สมรสกับบุคคล
 ตระกูลอื่น ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นตระกูลขุนนางผู้มีอำนาจและมีอิทธิพลเช่นเดียวกัน เช่น ตระกูล
 บุณยรัตพันธุ์ ราชินิกุลบางช้าง เป็นต้น นอกจากนี้สมาชิกของตระกูลขุนนางก็ยังทำการสมรส
 ระหว่างกันเองด้วย ความสัมพันธ์ในด้านการสมรสนี้ก็เป็ปัจจัยส่งเสริมอำนาจของตระกูล
 ให้มีความมั่นคงแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นอีก

ประการที่สาม การรับราชการในตำแหน่งสำคัญสืบเนื่องติดต่อกันอย่างมั่นคง ทั้งนี้
 ดำเนินยอนหลังไปถึงบรรพบุรุษของตระกูลขุนนางในสมัยกรุงศรีอยุธยา คือ พวกวงษ์ "เจกอะหมัด"
 จะเห็นได้ว่า บรรดาวงษ์เจกอะหมัดส่วนใหญ่ได้เข้ารับราชการและมีตำแหน่งในตำแหน่งเรื่อย
 โดยเลาะอย่างมั่งในกรมพระคลังทางค่านกรมทหา สมาชิกในวงษ์เจกอะหมัดได้รับราชการใน

พึงปวงเห็นด้วยว่าเมืองไทยตั้งใจจะก้าวข้าม...

เมืองไทยงานบรรพชาภิกษุในปี พ.ศ. 2416 นั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ได้เลื่อนยศจากบรรพชาภิกษุขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะศรีสุริยวงศ์ หลังจากชานปฎิเสมบรรพชาภิกษุ สมเด็จเจ้าพระยา มาแล้วใน พ.ศ. 2411 ในปีที่ จำเป็นต้องกล่าวถึงสาเหตุที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ปฏิเสมบรรพชาภิกษุในครั้งนั้น ทั้งนี้ เพื่อให้อนุชาเขาใจว่าเหตุใดท่านถึงบวชมาเป็นสมเด็จพระราชาใน พ.ศ. 2416

เคยกล่าวมาแล้วว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ไม่ยอมรับเป็นสมเด็จพระราชา โดยอ้างว่า ถ้าหากเป็นสมเด็จพระราชาแล้วจะอายุสั้น คำอ้างเรื่องอายุสั้นนี้ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ได้อธิบายไว้ว่าสมเด็จพระราชาธิบดี 3 ไม่ยอมรับตำแหน่งเจ้าพระยาบรมมหาเสนา ในส่วนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นั้น การที่ท่านอ้างดังนั้นคงไม่ใช่เพราะท่านเกรงว่าจะเป็นเช่นนั้นจริง แต่เป็นเพราะท่านไม่อยากจะรับตำแหน่งเจ้าพระยาขณะนั้น ซึ่งอาจเนื่องจากเวลานั้นท่านคงเกรงว่าคนหนึ่งหลายจะตำหนิว่าท่านเป็นคนอยากโดยเสวยบรรพชาภิกษุ เพราะคนพึงปวงกำลังระแวงอยู่เลยว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะแย่งราชสมบัติ และเจ้านายบางองค์ไม่ตรงเต็มชอบด้วยกับการกระทำความประการของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เช่น กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ก็ยังมีระชนน้อย นอกจากนี้ ท่านก็อาจมีเหตุผลอันลึกลับทางรัฐาธิปไตยนโยบาย ซึ่งไม่มีใครทำนายได้ เป็นสิ่งที่ทำให้ท่านไม่อาจรับเป็นสมเด็จพระราชาได้ ใน พ.ศ. 2411 อย่างไรก็ดี แม้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะยังไม่ได้เป็นสมเด็จพระราชา แต่ท่านก็มีความหวังใจไว้มาก และใน พ.ศ. 2416 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ก็ทรงสถาปนาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ขึ้นเป็น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ขณะนั้นท่านอายุ 65 ปีแล้ว การที่ท่านรับเป็นสมเด็จพระราชาครั้งนี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปวสฺย, ประวัติเจ้าพระยาพระประยูรวงศ์, อ้างถึงใน ประวัติ สุนทรสิงหราช, "สมเด็จพระราชาคณะศรีสุริยวงศ์", เล่ม 1, หน้า 532-3.

กรมนี้คิดต่อสู้เนื่องกันเรื่อยมา ในขณะเดียวกันบางท่าน เช่น เจ้าพระยาเพชรพิไชย (ใจ) ได้เป็นถึงสมุหนายก ถึงกับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาคได้เปลี่ยนจากการเป็นสมุหนายกในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นสมุหพระกลาโหมอาจนับได้วาทังแต่ พ.ศ. 2325 นี้แรกแห่งการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ทีเดียว กล่าวคือ เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ปลื) สมุหพระกลาโหมคนแรกของกรุงรัตนโกสินทร์นับเนื่อง เช่นญาติกับนายขุนนาคซึ่งขณะนั้นเป็นเจ้าพระยามหาเสนาบดีกรมเมือง ต่อมาเมื่อเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ปลื) ถึงแก่อสัญกรรม เจ้าพระยามหา (ขุนนาค) ก็ได้ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหมแทน ในแผ่นดินรัชกาลที่ 2 นายขุนนาค ซึ่งเป็นพี่ชายต่างมารดาของนายขุนนาคก็ได้เป็นเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา และในสมัยรัชกาลที่ 3 ผู้ที่เป็นสมุหพระกลาโหมคือ เจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) ซึ่งก็เกี่ยวข้องกับญาติกับพวกขุนนาค และในปี พ.ศ. 2373 เมื่อเจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ ขุนนาค) ก็ได้รับพระราชทานตำแหน่งว่าที่สมุหพระกลาโหมควบคุมตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลัง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 นายช่วงขุนนาคได้เป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สมุหพระกลาโหม และในสมัยรัชกาลที่ 5 นายวร ขุนนาค ได้เป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์สมุหพระกลาโหม จะเห็นได้ว่าเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาคได้ครองตำแหน่งสมุหพระกลาโหมคิดต่อกันเรื่อยมา แม้ว่าบางครั้งอาจจะไม่ใช่โดยตรง แต่ผู้ที่เป็นสมุหพระกลาโหมก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องเป็นญาติกับพวกขุนนาค ดังตอนต้นรัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 แต่นับตั้งแต่ พ.ศ. 2373 เรื่อยมาถึง พ.ศ. 2431 (ค.ศ. 1830 - 1888) เสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาคได้ครองตำแหน่งสมุหพระกลาโหมสืบเนื่องติดต่อกันตลอดมา

ยิ่งกว่านั้นเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาคยังได้ครองตำแหน่งเสนาบดีกรมพระคลัง และทำงานเกี่ยวกับการต่างประเทศเรื่อยมาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 5 คือตั้งแต่ พ.ศ. 2365 ถึง พ.ศ. 2428 (ค.ศ. 1822 - 1885) เริ่มตั้งแต่เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ ขุนนาค) ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม ขุนนาค) โดยมีชาติคอนบ้างเล็กน้อย ตอนปลายรัชกาลที่ 4 ทั้งนี้นับเป็นความสามารถที่บรรดาเสนาบดีตระกูลขุนนาคได้รับถ่ายทอดมาจากรรชนุรุษของตนในสมัยกรุงศรีอยุธยา นับว่าเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาคครองตำแหน่งสมุหพระกลาโหมและเจ้าพระยาพระคลังได้อย่างมั่นคงเหนือเสนาบดีตระกูลอื่น ๆ เป็นเวลานาน ทั้งนี้ย่อมแสดงความสามารถของตระกูลขุนนาคที่ได้ครองตำแหน่งเสนาบดีของกรมสำคัญ

สองกรมในจำนวนสามกรมซึ่งมีความสำคัญและมีอำนาจมากที่สุดในการปกครองประเทศสยาม ยิ่งกว่านี้เสนาบดีกรมนาคลังแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 ส่วนใหญ่เป็นญาติของตระกูลขุนนาค เริ่มตั้งแต่เจ้าพระยาพลเทพ (ทองถิ่น) ซึ่งเป็นบิดาของท้าวบุญจันทร์จีน เอกภรรยาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาพลเทพ (เอี่ยม) ซึ่งเป็นราชินีกุลวงศ์ชูโตและเจ้าพระยาพลเทพ (หลง) บิดาของนายบุตร อาหารบริรักษ์ การที่เสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาค และ ท้าววงศ์ตระกูลขุนนาคได้ครองตำแหน่งสำคัญต่าง เป็นระยะเวลาอันยาวนาน นั้น นับว่าเป็นเครื่องส่งเสริมพลังอำนาจและอิทธิพลให้แก่ตระกูลขุนนาคในการปกครองประเทศสยามมากยิ่งขึ้น และการที่เสนาบดีแห่งตระกูลนี้ได้ครองตำแหน่งสมุหพระกลาโหมกับเจ้าพระยาพระคลังก็ทำให้มีพลังอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ และการต่างประเทศยิ่งขึ้นทุกที

ประการที่สี่ เหตุการณ์จึงเป็นโอกาสเปิดทางให้เสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาค เข้ามา มีอำนาจและอิทธิพลในการปกครองประเทศสยาม

การที่เสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาคเข้ามามีบทบาทสำคัญในการปกครองประเทศสยามก็เพราะเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งเปิดโอกาสให้เสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาค เริ่มมีบทบาทอย่างสำคัญในการปกครองประเทศสยามในสมัยรัชกาลที่ 2 และมีมากขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงจุดรุ่งเรืองสูงสุดตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 5 ขณะเดียวกันกับที่พระมหากษัตริย์ซึ่งตามทางทฤษฎีแล้วทางมีพระราชอำนาจอย่างสมบูรณ์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ในระหว่างนั้นพระองค์ไม่ได้ทรงมีพระราชอำนาจและพระราชอิทธิพลอย่างเต็มที่ดังปรากฏตามทางทฤษฎีนั้นเลย ด้วยสาเหตุดังต่อไปนี้ คือ

- (1) เริ่มด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 ทรงพระอนุชาคือให้นายบางพระองค์ซึ่งทรงไว้วางพระราชหฤทัยมีอำนาจในการปกครองประเทศแทนพระองค์ ขณะนั้น ผู้นำของตระกูลขุนนาคคือ นายคึก เป็นพระยาสุริยวงษ์มนตรีจางวางมหาดเล็ก และเสนาบดี 5 กรมใน 6 กรมสำคัญล้วนแต่เป็นญาติของพระยาสุริยวงษ์มนตรี (คือ ขุนนาค) คือ เจ้าพระยาวงศาสุรศักดิ์ (แสง) เป็นสมุหพระกลาโหมต่อจากเจ้าพระยามหาเสนา (บุญมา) เจ้าพระยาพระคลังคือ สังกศ และเจ้าพระยากรมท่า (เทศ) เป็นเสนาบดีกรมวัง เสนาบดีทั้งสามท่านนี้เป็นพวกราชินีกุลบางช่วง ส่วนเสนาบดีกรมเมืองคือยกเจ้าพระยาบรมราช (น้อย)

เป็นภาคีทางฝ่ายบิดาคือ เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ขุนนาค) และเรณวคักรมมาคือ เจ้าพระยาชลเทพ (ทองอิน) เป็นล่อตาของพระยาสุริยวงษ์มนตรี (คิตี ขุนนาค) นอกจากนี้พระเจ้าลูกยาเขของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 คือ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ก็เป็น "ญาติที่ใกล้ชิด" ของพระยาสุริยวงษ์มนตรีด้วย เพราะประสูติแก่เจ้าจอมมารคาคานีซึ่งเป็นพี่สาวทางมารดาของท่าน จะเห็นว่าสภาพการต่างๆ ล้วนแต่เป็นปัจจัยส่งเสริมให้พระยาสุริยวงษ์มนตรีนำตระกูลขุนนาคก้าวขึ้นสู่ความมั่นคงแน่นแฟ้นในทางการเมือง และการปกครองของประเทศสยามในเวลาต่อไป

ยิ่งกว่านั้นก่อนปลายรัชกาลที่ 2 เมื่อเจ้านายผู้ใหญ่คือ กรมพระราชวังบวรมหา - เสดนาบุรีรักษ์ และเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีสิ้นพระชนม์แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 ก็ทรงปล่อยให้พระราชโอรสพระองค์ใหญ่คือ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เป็นผู้บริหารประเทศ ทรงมีอำนาจเกือบจะเท่าเทียมผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และพระยาสุริยวงษ์มนตรี (คิตี ขุนนาค) ได้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง ท่านมีความสนิทสนมกับกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เพราะรับราชการในกรมพระคลังและกรมทนายด้วย และเคยปฏิบัติงานร่วมกันบ่อยครั้ง ตามพระบรมราชโองการประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งคือการที่ตระกูลขุนนาคเป็นราชินิกุลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 จึงเป็น "ญาติ" ของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ด้วย ในระหว่างนี้เอง เจ้าพระยาพระคลังได้วางพื้นฐานทางการเมืองและเศรษฐกิจของตระกูลขุนนาคอย่างมั่นคง โดยพยายามให้มาจึกของตระกูลเงิน ทอง บุตร และญาติเข้า ไม่มีตำแหน่งหน้าที่ในกรมต่าง ๆ รวมทั้งกรมมหาดเล็ก ส่วนสตรีก็เข้าถวายตัวหรือสมรสกับบุคคลในตระกูลอื่นหรือกับตระกูลเดียวกัน ส่วนในกานเศรษฐกิจ เจ้าพระยาพระคลัง (คิตี) พยายามดำเนินการด้วยความรอบคอบโดยอาศัยตำแหน่งการงาน ท่านได้ทำการทวงขายเป็น การส่วนหัวตามหัวเมืองชายทะเลต่าง ๆ และกับประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง ซะเดียวกับที่ปฏิบัติหน้าที่ราชการในกรมพระคลังอย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ท่านยังเลี้ยงดูครอบครัว ข้าราชการซึ่งเข้ามาช่วยมาพักอาศัยอยู่ในฐานะเจ้าพระยาพระคลังซึ่งว่าการกรมท่าด้วย ข้าราชการ ญาติมิตรกับมีฐานะของท่านมีจำนวนมากขึ้นทุกทีและกลายเป็นกำลังสำคัญของท่าน ดังนั้นก่อน ปลายรัชกาลที่ 2 ฐานะทางการเมืองและเศรษฐกิจของตระกูลขุนนาคจึงเป็นมั่นคงแน่นแฟ้นและมีอิทธิพลมาก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 เสด็จสวรรคต ปรากฏว่าพระองค์
 ไม่โปรดแต่งตั้งรัชทายาทไว้แต่ที่กระทำไว้ในสมัยรัชกาลที่ 1 ในที่นี้คือประมุขเสนาบดีซึ่ง
 มีเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) และพระยาศรีสุริยวงษ์ (ทัต บุนนาค) เป็นกำลังสำคัญ
 ก็ลงมติเชิญเจ้ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่-
 หัวรัชกาลที่ 3 สืบต่อมา ปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ บทบาทและจิตวิหคของตระกูล
 บุนนาคในการปกครองประเทศสยามทวีขึ้นเป็นลำดับ กล่าวคือในปี พ.ศ. 2375 (ค.ศ. 1830)
 เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ได้วางที่สมุหพระกลาโหมด้วย ส่วนพระยาศรีสุริยวงษ์
 (ทัต) น้องชายของท่านในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ได้เป็นพระยาสิทธิพันธุ์จางวางพระคลังสินค้า
 ฉะนั้น อาจกล่าวได้ว่าเสนาบดีแห่งตระกูลบุนนาคครอบครองอำนาจทางการเงินและการทหาร
 ไว้อย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงไว้วางใจเสนาบดีแห่ง
 ตระกูลอื่นหนึ่ง ซึ่งมีเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เป็นต้นตระกูล ประหนึ่งเพื่อ
 รักษาอุchyแห่งอำนาจของเสนาบดีตระกูลบุนนาคไว้ ได้ทรงแต่งตั้งเจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็น
 สมุหนายกก่อนจะตั้งเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ใช้อำนาจที่สมุหพระกลาโหม แต่เจ้าพระ-
 ยาบดินทรเดชาถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ. 2392 และตำแหน่งสมุหนายกหลังจากนั้นไม่ได้รับ
 การแต่งตั้งให้ผู้ใดเป็นเต็มตำแหน่ง คงให้แต่ "วาฬ" เท่านั้น และตั้งแต่นั้นมาตำแหน่งสมุห-
 นายกก็ลดความสำคัญลง ซึ่งผิดกับสมุหพระกลาโหมซึ่งกำลังมีอำนาจเต็มที่ภายใต้การยึดครอง
 ของเสนาบดีตระกูลบุนนาค

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 สวรรคตโดยมิได้ทรงตั้งให้เจ้านาย
 พระองค์ใดเป็นรัชทายาทปรากฏว่าเสนาบดีแห่งตระกูลบุนนาคก็มีบทบาทในการเชิญเจ้าวิจิตรวาท
 กิจผู้ให้ลาชนวรและเสด็จขึ้นครองราชย์มีพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4
 ต่อไป ในรัชกาลนี้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม (ดิศ บุนนาค) และพระยาศรี-
 สุริยวงษ์ (ทัต บุนนาค) ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์สูงสุดเหนือเสนาบดีทั้งปวงคือ เป็นสมเด็จพระ
 พระยารามาธิบดี ประมุขวงศ์และสมเด็จพระพระยาบรมมหาพิชัยญาติตามลำดับดังกล่าวแล้ว

ต่อมาเมื่อสิ้นสมัยรัชกาลที่ 4 เสนาบดีแห่งตระกูลบุนนาคซึ่งมีผู้นำสำคัญคือ เจ้า-
 พระยาศรีสุริยวงษ์ สมุหพระกลาโหม (ดวง บุนนาค) ได้เชิญเจ้ากรมหมื่นเจษฎาบดินทรเดชา
 เจ้าอนุวงศ์ลาวครองกรมขุนสิ้นที่พระยานาคขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ 5 แต่เนื่องจากยังทรงพระเยาว์ เจ้าพระยาสุรสีห์จึงได้รับเลือกให้เป็นผู้
สำเร็จราชการแผ่นดินระหว่าง พ.ศ. 2411 ถึง พ.ศ. 2416 และในปี พ.ศ. 2416 ท่าน
ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก

การที่เสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางมีบทบาทในการอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่-
หัวรัชกาลที่ 3 รัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ให้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติทำให้พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกพระองค์ทรงเล็งเห็นว่าทรงเล็งใจเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาง และต้อง
ทรงโอนอ่อนผ่อนตามความคิดเห็นของเสนาบดีตระกูลนี้ตามสมควร ประกอบกับเสนาบดีตระกูล-
ขุนนางเลี้ยวเข้าในการเล่นการเมือง จึงทำให้ตระกูลนี้มีบทบาทและอิทธิพลในการปก-
ครองประเทศสยามมากเกินกว่าเสนาบดีตระกูลอื่น ๆ ในระหว่างสามรัชกาลนั้น หลังจาก
ที่ได้รับการวางรากฐานเป็นอย่างดียิ่งในแผ่นดินรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 แล้ว แต่ใน
ขณะเดียวกันพระราชนิพนธ์ของพระมหากษัตริย์ยังทรงมีอย่างสมบูรณ์นับตั้งแต่อันตอนของในทาง
ปฏิบัติโดยปริยาย

(2) พระมหากษัตริย์ในระหว่างเวลานั้นไม่ทรงมีพระราชทรัพย์เพียงพอที่จะทรง
เสริมสร้างอำนาจและกำลังไว้อุดหนุนพระองค์อีกอย่างมากมาย ทั้งนี้ก็เป็นผลสืบเนื่องมา
จากสาเหตุประการแรกคือ ที่ตระกูลขุนนางไปยึดครองอำนาจดังกล่าวไว้ นับเป็นการตัด
รายได้ของพระมหากษัตริย์และทำให้พระองค์ไม่ทรงมีพระราชอำนาจเหนือตำแหน่งใด ๆ
ในทางราชการอย่างแท้จริง ขุนนางเหล่านั้นไปกรอมครองตำแหน่งสำคัญต่างๆ เกือบหมด
สิ้นและได้กลายเป็น "ผู้ใหญ่" ที่สามารถบรรจุนิคมอง ญาติ และพรรคพวกของตนเข้าดำรง
ตำแหน่งทางราชการต่างๆ ทำให้บรรดาบุคคลดังกล่าวจะคลั่งคลุ้มของ "ผู้ใหญ่" คุ้มครอง
เหลือคนแดนที่จะระลึกรังพระมหากษัตริย์ผู้ครองพระเจ้าแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระเจ้า-
อยู่หัวจึงอุปหนึ่งไม่ทรงมีพระราชอำนาจที่จะแต่งตั้งขุนนางราชการทั้ง ๆ ที่คามทาง
หลายแล้วทรงมีพระราชอำนาจและพระราชมลิสต์อย่างเต็มที่ สถิติการดังกล่าวทำให้
พระองค์ข้างที่ของพระมหากษัตริย์ไม่ได้รับรายได้ดังที่สมควรแล้วคือ พวก
ขุนนางจึงเป็นเจ้ากรม เจ้ากอง ได้รับรายได้ทั้งทางอากร การราชการ และสิ่งจมนจาก
ไพร่ ความทางพลเรือนแล้วขุนนางเวลานั้นจะมีไพร่ได้เพียงคนเดียว แต่ในทางปฏิบัติกลับมี
ไพร่มากมาย เพราะพระมหากษัตริย์ไม่ทรงทราบบัญชีทางว่าว กรมพระสุรัสวดีซึ่งอยู่ภาย-

ใตการควบคุมของพระมหากษัตริย์โดยตรงและมีหน้าที่หน้าที่เกี่ยวกับอำนาจในระดลคตทั้งพระ-
 ราชอาณาจักร ก็ในความระเงาไปมุ่งเกี่ยวกับกรมว่าถึงถึงฝ่ายคือ กรมมหาดไทย กรมกลาโหม
 และกรมพระคลังโต เพราะเดิมนามที่ตั้งฝ่ายในสมัยใดกรมพระผู้รั้วคือเขาไปทำมีผู้ไรในความ
 ควบคุมของตน นอกจากนั้นเมื่อพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์ขึ้นพระชนม์ ไพรและอาราธ-
 การในกรมของพระองค์ก็คงไปอยู่ด้วยกรมตั้งข้างนั้น จึงทำให้เดิมนามตั้งของกรมตั้งสามมี
 อำนาจจวั้นเรื่อย ๆ

นอกจากนี้พระตุณนางที่เข้าก็ยังมีความสัมพันธ์กับอย่างใกล้ชิดโดยอาศัยการสมรส
 ค้างเคียงมาแล้ว จึงมีผลให้เกิดความเกี่ยวของสัมพันธ์กันระหว่างตระกูล โดยเฉพาะ
 บุตรธิดารองตระกูลขุนนางซึ่งได้สมรสกับบุตรธิดาในตระกูลอื่น ๆ เช่น ตระกูลขุนยวมรัตนวิ
 ก็ทำให้ตระกูลขุนยวมมีอำนาจครอบงุมไปยังกรมกองอื่น ๆ ที่ตระกูลหนึ่งคนสมรสด้วยมีอำนาจ
 ลอยแล้ว

ด้วยเหตุนี้ดังกล่าว พระราชอำนาจและรายได้ส่วนพระมหากษัตริย์จึงถูกบั่นทอนให้
 ลดน้อยลง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชพระทัยจำกัดการรับสร้างพระราชวัง
 และวัดวาอาราม แต่ไม่ทรงมีใ้เพียงข้อที่จะสร้างหลังอำนาจอให้เข้มแข็ง นอกจากนี้ เมื่อ
 ตระกูลสำคัญ เหล่านี้จะคำเบียดการใด ๆ ก็ตาม เช่น ออกพระราชบัญญัติและคำประกาศใ้ต่าง ๆ
 ก็อ้างพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อใ้คำประกาศนั้นหนักค้ำสิทธิ์และ
 เป็นประโยชน์แก่ตนเองยิ่งขึ้น

การที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจและพระราชอิทธิพลน้อยลงก็เป็นทาง
 ใ้เห็นนามตั้งแห่งตระกูลขุนนางมีอำนาจและอิทธิพลในการปกครองประเทศชวยมมากยิ่งขึ้น

ด้วยวิัจัย 4 ประการดังกล่าวข้างลน เดิมนามตั้งแห่งตระกูลขุนนางจึงมีบทบาทใน
 การปกครองประเทศชวยมอย่างมากมาชยหลัง จึง โดยเฉพาะระหวางสมัยรัชกาลที่ 3 ถึง
 รัชกาลที่ 5 เป็นรองก็เพียงพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชวงษจักร์เท่านั้น อย่างไรก็ตาม
 แมวาทตระกูลขุนนางจะเจ้าไปกรวมกรของอำนาจการปกครองในระหวางนั้นเป็นระยะเวลา
 นาน แต่ก็เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมของประเศชาติเป็นสำคัญ โดยพยายามปฏิบัติหน้าที่
 เมื่อประโยชน์ของส่วนรวมนี้จะนำประโยชน์ส่วนตัวมาใ้แก่ตระกูลของตนในขณะเดียวกันด้วย